

श्रीमद्वाग्भटविरचिते
अष्टाङ्गहृदये शारीरस्थानम्
प्रथमोऽध्यायः

अथातो गर्भावक्रान्ति शारीरं व्याख्यास्यामः
इति ह स्माहुरात्रेयादयो महर्षयः
शुद्धे शुक्रार्तवे सत्वः स्वकर्मक्लेशचोदितः
गर्भः सम्पद्यते युक्तिवशादग्निरिवारणौ १
बीजात्मकैर्महाभूतैः सूक्ष्मैः सत्वानुगैश्च सः
मातुश्चाहाररसजैः क्रमात्कुक्षौ विवर्द्धते २
तेजो यथाऽकरश्मीनां स्फटिकेन तिरस्कृतम्
नेन्धनं दृश्यते गच्छत्सत्वो गर्भाशयं तथा ३
कारणानुविधायित्वात्कार्याणां तत्स्वभावता
नानायोन्याकृतीः सत्वो धत्तेऽतो द्रुतलोहवत् ४
अत एव च शुक्रस्य बाहुल्याज्जायते पुमान्
रक्तस्य स्त्री तयोः साम्ये क्लीबः शुक्रार्तवे पुनः ५
वायुना बहुशो भिन्ने यथास्वं बह्वपत्यता
वियोनिविकृताकारा जायन्ते विकृतैर्मलैः ६
मासि मासि रजः स्त्रीणां रजसं स्रवति त्र्यहम्
वत्सराद्द्वादशादूर्ध्वं याति पञ्चाशतः क्षयम् ७
पूर्णषोडशवर्षा स्त्री पूर्णविंशेन सङ्गता
शुद्धे गर्भाशये मार्गे रक्ते शुक्रेऽनिले हृदि ८
वीर्यवन्तं सुतं सूते ततो न्यूनाब्दयोः पुनः
रोग्यल्पायुरधन्यो वा गर्भो भवति नैव वा ९
वातादिकुणपग्रन्थिपूयक्षीण मलाह्वयम्
बीजासमर्थं रेतोस्रम् स्वलिङ्गैर्दोषजं वदेत् १०
रक्तेन कुणपं श्लेष्मवाताभ्यां ग्रन्थिसन्निभम्
पूयाभं रक्तपित्ताभ्यांक्षीणं मारुतपित्ततः ११
कृच्छ्राणयेतान्यसाध्यं तु त्रिदोषं मूत्रविट्प्रभम्
कुर्याद्वातादिभिर्दुष्टे स्वौषधम् कुणपे पुनः १२
धातकीपुष्पखदिरदाडिमार्जुन साधितम्

पाययेत्सर्पिरथवा विपक्वमसनादिभिः १३
 पलाशभस्माश्मभिदा ग्रन्थ्याभे पूयरेतसि
 परुषकवटादिभ्याम् क्षीणे शुक्रकरी क्रिया १४
 संशुद्धो विट्प्रभे सर्पिर्हिङ्गुसेव्यादि विग्निसाधितम्
 पिबेत् ग्रन्थ्यार्तवे पाठाव्योषवृक्षकजं जलम् १५
 पेयं कुणपपूयास्त्रे चन्दनं वक्ष्यते तु यत्
 गुह्यरोगे च तत्सर्वं कार्यं सोत्तरबस्तिकम् १६
 शुक्रं शुक्लं गुरु स्निग्धं मधुरं बहलं बहु
 घृतमाक्षिकतैलाभं सद्गर्भाय आर्तवं पुनः १७
 लाक्षारसशशास्त्राभं धौतं यच्च विरज्यते
 शुद्धशुक्रार्तवं स्वस्थं संरक्तं मिथुनं मिथः १८
 स्नेहैः पुंसवनैः स्निग्धं शुद्धं शीलितबस्तिकम्
 नरं विशेषात्क्षीराज्यैर्मधुरौषधसंस्कृतैः १९
 नारीं तैलेन माषैश्च पित्तलैः समुपाचरेत्
 क्षामप्रसन्नवदनां स्फुरच्छ्रोणिपयोधराम् २०
 स्वस्ताक्षिकुक्षिं पुंस्कामां विद्यादृतुमतीं स्त्रियम्
 पद्मं सङ्कोचमायाति दिनेऽतीते यथा तथा २१
 ऋतावतीते योनिः सा शुक्रं नातः प्रतीच्छति
 मासेनोपचितं रक्तं धमनीभ्यामृतौ पुनः २२
 ईषत्कृष्णं विगन्धं च वायुर्योनिमुखान्नुदेत्
 ततः पुष्पेक्षणादेव कल्याणध्यायिनी त्र्यहम् २३
 मृजालङ्कार रहिता दर्भसंस्तरशायिनी
 क्षैरेयं यावकं स्तोकं कोष्ठशोधनकर्षणम् २४
 पर्णे शरावे हस्ते वा भुञ्जीत ब्रह्मचारिणी
 चतुर्थेऽह्नि ततः स्नाता शुक्लमाल्याम्बरा शुचिः २५
 इच्छन्ती भर्तृसदृशं पुत्रं पश्येत्पुरः पतिम्
 ऋतुस्तु द्वादश निशाः पूर्वास्तिस्त्रोऽत्र निन्दिताः २६
 एकादशी च युग्मासु स्यात्पुत्रोऽन्यासु कन्यका
 उपाध्यायोऽथ पुत्रीयं कुर्वीत विधिवद्विधिम् २७
 नमस्कारपरायास्तु शुद्राया मन्त्रवर्जितम्

अवनध्य एवं संयोगः स्यादपत्यं च कामतः २८
 सन्तो ह्याहुरपत्यार्थं दम्पत्योः सङ्गतिं रहः
 दुरपत्यं कुलाङ्गारो गोत्रे जातं महत्यपि २९
 इच्छेतां यादृशं पुत्रं तद्रूपचरितांश्च तौ
 चिन्तयेतां जनपदांस्तदाचारपरिच्छदौ ३०
 कर्मान्ते च पुमान् सर्पिः क्षीरशाल्योदनाशितः
 प्राग्दक्षिणेन पादेन शय्यां मौहूर्तिकाज्ञया ३१
 आरोहेत् स्त्री तु वामेन तस्य दक्षिणपार्श्वतः
 तैलमाषोत्तराहारा तत्र मन्त्रंप्रयोजयेत् ३२
 ॐ आहिरसि आयुरसि सर्वतः प्रतिष्ठासि धाता त्वां
 दधातु विधाता त्वां दधातु ब्रह्मवर्चसा भवेति
 ब्रह्मा बृहस्पतिर्विष्णुः सोमः सूर्यस्तथाऽश्विनौ
 भगोऽथ मित्रावरुणौ वीरं ददतु मे सुतम् ३३
 सान्त्वयित्वा ततोऽन्योन्यं संविशेतां मुदान्वितौ
 उत्ताना तन्मना योषित्तिष्ठेदङ्गैः सुसंस्थितैः ३४
 तथा हि बीजं गृह्णाति दोषैः स्वस्थानमास्थितैः
 लिङ्गं तु सद्योगर्भाया योन्या बीजस्य सङ्ग्रहः ३५
 तृप्तिर्गुरुत्वं स्फुरणं शुक्रास्त्राननुबन्धनम्
 हृदयस्पन्दनं तन्द्रा तृङ्ग्लानिर्लोमहर्षणम् ३६
 अव्यक्तः प्रथमे मासि सप्ताहात्कललीभवेत्
 गर्भः पुंसवनान्यत्र पूर्वं व्यक्तेः प्रयोजयेत् ३७
 बली पुरुषकारो हि दैवमप्यतिवर्तते
 पुष्ये पुरुषकं हैमं राजतं वाऽथवाऽयसम् ३८
 कृत्वाऽग्निवर्णं निर्वाप्य क्षीरे तस्याञ्जलि पिबेत्
 गौरदण्डमपामार्गं जीवकर्षभसैर्यकान् ३९
 पिबेत्पुष्ये जले पिष्टानेकद्वित्रिसमस्तशः
 क्षीरेण श्वेतबृहतीमूलं नासापुटे स्वयम् ४०
 पुत्रार्थं दक्षिणे सिञ्चेद्दामे दुहितृवाञ्छया
 पयसा लक्ष्मणामूलं पुत्रोत्पादस्थितिप्रदम् ४१
 नासयाऽस्येन वा पीतं वटशुङ्गाष्टकं तथा

ओषधीर्जीवनीयाश्च बाह्यान्तरुपयोजयेत् ४२
 उपचारः प्रियहितैर्भर्त्रा भृत्यैश्च गर्भधृक्
 नवनीतघृतक्षीरैः सदा चैनामुपाचरेत् ४३
 अतिव्यवायमायासं भारं प्रावरणं गुरु
 अकालजागर स्वप्नं कठिनोत्कटकासनम् ४४
 शोकक्रोधभयोद्वेगवेग श्रद्धाविधारणम्
 उपवासाध्वतीक्ष्णोष्ण गुरुविष्टम्भिभोजनम् ४५
 रक्तं निवसनं श्वभ्रकूपेक्षां मद्यमामिषम्
 उत्तानशयनं यच्च स्त्रियो नेच्छन्ति तत्त्यजेत् ४६
 तथा रक्तस्रुतिं शुद्धिं बस्तिमामासतोऽष्टमात्
 एभिर्गर्भः स्रवेदामः कुक्षौ शुष्येन्म्रियेत वा ४७
 वातलैश्च भवेद्गर्भः कुब्जान्धजडवामनः
 पित्तलैः खलतिः पिङ्गः श्वित्रीपाण्डः कफात्मभिः ४८
 व्याधींश्चास्या मृदुसुखैरतीक्ष्णैरौषधैर्जयेत्
 द्वितीये मासि कललाद्घनः पेश्यथवाऽबुदम् ४९
 पुंस्त्रीक्लीबाः क्रमात्तेभ्यः तत्र व्यक्तस्य लक्षणम्
 क्षामता गरिमा कुक्षेर्मूर्च्छा च्छर्दिरोचकः ५०
 जृम्भा प्रसेकः सदनं रोमराज्याः प्रकाशनम्
 अम्लेष्टता स्तनौ पीनौ सस्तन्यौ कृष्णचूचुकौ ५१
 पादशोफो विदाहोऽन्ये श्रद्धाश्च विविधात्मिकाः
 मातृजं ह्यस्य हृदयं मातुश्च हृदयेन तत् ५२
 सम्बद्धं तेन गर्भिण्या नेष्टं श्रद्धाविमाननम्
 देयमप्यहितं तस्यै हितोपहितमल्पकम् ५३
 श्रद्धाविघाताद्गर्भस्य विकृतिश्च्युतिरेव वा
 व्यक्तीभवति मासेऽस्य तृतीये गात्रपञ्चकम् ५४
 मूर्द्धा द्वे सक्थिनी बाहू सर्वसूक्ष्माङ्गजन्म च
 सममेव हि मूर्द्धाद्यैर्ज्ञानं च सुखदुःखयोः ५५
 गर्भस्य नाभौ मातुश्च हृदि नाडी निबध्यते
 यया स पुष्टिमाप्नोति केदार इव कुल्यया ५६
 चतुर्थे व्यक्तताऽङ्गानां चेतनायाश्च पञ्चमे

षष्ठे स्नायुसिरारोमबलवर्णनखत्वचाम् ५७
 सर्वैः सर्वाङ्गसम्पूर्णो भावैः पुष्यति सप्तमे
 गर्भेणोत्पीडिता दोषास्तस्मिन् हृदयमाश्रिताः
 कण्डूं विदाहं कुर्वन्ति गर्भिण्याः किक्विसानि च ५८
 नवनीतं हितं तत्र कोलाम्बुमधुरौषधैः
 सिद्धमल्पपटुस्त्रेहं लघु स्वादु च भोजनम् ५९
 चन्दनोशीरकल्केन लिम्पेदूरुस्तनोदरम्
 श्रेष्ठया वैणहरिणशशशोणितयुक्तया ६०
 अश्वघ्नपत्रसिद्धेन तैलेनाभ्यज्य मर्दयेत्
 पटोलनिम्बमञ्जिष्ठासुरसैः सेचयेत्पुनः ६१
 दावीमधुकतोयेन मृजां च परिशीलयेत्
 ओजोऽष्टमे सञ्चरति मातापुत्रौ मुहुः क्रमात् ६२
 तेन तौ म्लानमुदितौ तत्र जातो न जीवति
 शिशुरोजोनवस्थानान्नारी संशयिता भवेत् ६३
 क्षीरपेया च पेयाऽत्र सघृताऽन्वासनं घृतम्
 मधुरैः साधितं शुद्ध्यै पुराणशकृतस्तथा ६४
 शुष्कमूलककोलाम्लकषायेण प्रशस्यते
 शताह्वाकल्कितो बस्तिः सतैलघृतसैन्धवः ६५
 तस्मिंस्त्वेकाहयातेऽपि कालः सूतेरतः परम्
 वर्षाद्विकारकारी स्यात्कुक्षौ वातेन धारितः ६६
 शस्तश्च नवमे मासि स्निग्धो मांसरसौदनः
 बहुस्त्रेहा यवागूर्वा पूर्वोक्तं चानुवासनम् ६७
 तत एव पिचुं चास्या योनौ नित्यं निधापयेत्
 वातघ्नपत्रभङ्गाम्भः शीतं स्नानेऽन्वहं हितम् ६८
 निःस्त्रेहाङ्गीं न नवमान्मासात्प्रभृति वासयेत्
 प्राग्दक्षिणस्तनस्तन्या पूर्वं तत्पार्श्वचेष्टिनी ६९
 पुन्नामदौर्हृदप्रश्नरता पुंस्वप्रदर्शिनी
 उन्नते दक्षिणे कुक्षौ गर्भे च परिमण्डले ७०
 पुत्रं सूतेऽन्यथा कन्यां या चेच्छति नृसङ्गतिम्
 नृत्यवादित्रगान्धर्वगन्धमाल्यप्रिया च या ७१

क्लीबं तत्सङ्करे तत्र मध्यं कुक्षेः समुन्नतम्
 यमौ पार्श्वद्वयोन्नामात्कुक्षौ द्रोण्यामिव स्थिते ७२
 प्राक् चैव नवमान्मासात् सा सूतिगृहमाश्रयेत्
 देशे प्रशस्ते सम्भारैः सम्पन्नं साधकेऽहनि ७३
 तत्रोदीक्षेत सा सूतिं सूतिकापरिवारिता
 अद्यश्चःप्रसवे ग्लानिःकुक्ष्यक्षिश्लथता क्लमः ७४
 अधोगुरुत्वमरुचिः प्रसेको बहुमूत्रता
 वेदनोरुदरकटीपृष्ठ हृद्वस्तिवङ्गणे ७५
 योनिभेदरुजातोदस्फुरण स्रवणानि च
 आवीनामनु जन्मातस्ततो गर्भोदकस्रुतिः ७६
 अथोपस्थितगर्भा तां कृतकौतुकमङ्गलाम्
 हस्तस्थपुन्नामफलां स्वभ्यक्तोष्णाम्बुसेचिताम् ७७
 पाययेत्सघृतां पेयां तनौ भूशयने स्थिताम्
 आभुग्नसक्थिमुत्तानामभ्यक्ताङ्गीं पुनः पुनः ७८
 अधो नाभेर्विमृद्नीयात्कारयेज्जृम्भचङ्क्रमम्
 गर्भः प्रयात्यवागेवं तल्लिङ्गं हृद्विमोक्षतः ७९
 आविश्य जठरं गर्भो बस्तेरुपरि तिष्ठति
 आव्योऽभित्वरयन्त्येनां खट्वामारोपयेत्ततः ८०
 अथ सम्पीडिते गर्भे योनिमस्याः प्रसारयेत्
 मृदु पूर्वं प्रवाहेत बाढमाप्रसवाच्च सा ८१
 हर्षयेत्तां मुहुः पुत्रजन्मशब्दजलानिलैः
 प्रत्यायान्ति तथा प्राणाः सूतिक्लेशावसादिताः ८२
 धूपयेद्गर्भसङ्गे तु योनिं कृष्णाहिकञ्चुकैः
 हिरण्यपुष्पीमूलं च पाणिपादेन धारयेत् ८३
 सुवर्चलां विशल्यां वा जराय्वपतनेऽपि च
 कार्यमेतत्तथोत्क्षिप्य बाह्वोरेनां विकम्पयेत् ८४
 कटीमाकोटयेत्पाष्ण्यां स्फिजौ गाढं निपीडयेत्
 तालुकण्ठं स्पृशेद्वेण्या मूर्ध्नि दद्यात्सुहीपयः ८५
 भूर्जलाङ्गलिकीतुम्बी सर्पत्वक्कुष्ठसर्षपैः
 पृथग्द्वाभ्यां समस्तैर्वा योनिलेपनधूपनम् ८६

कुष्ठतालीसकल्कं वा सुरामण्डेन पाययेत्
 यूषेण वा कुलत्थानां बाल्वजेनासवेन वा ८७
 शताह्वासर्ष पाजाजीशिग्रुतीक्ष्णकचित्रकैः
 सहिङ्गुकुष्ठमदनैमूत्रे क्षीरे च सार्षपम् ८८
 तैलं सिद्धं हितं पायौ योन्यां वाऽप्यनुवासनम्
 शतपुष्पावचा कुष्ठकणासर्षपकल्कितः ८९
 निरूहः पातयत्याशु सस्नेहलवणोऽपराम्
 तत्सङ्गे ह्यनिलो हेतुः सा निर्यात्याशु तज्जयात् ९०
 कुशला पाणिनाऽक्तेन हरेत्क्लृप्तनखेन वा
 मुक्तगर्भापरां योनिं तैलेनाङ्गं च मर्दयेत् ९१
 मक्कल्लारख्ये शिरोबस्तिकोष्ठशूले तु पाययेत्
 सुचूर्णितं यवक्षारं घृतेनोष्णजलेन वा ९२
 धान्याम्बु वा गुडव्योषत्रिजातकरजोन्वितम्
 अथ बालोपचारेण बालं योषिदुपाचरेत् ९३
 सूतिका क्षुद्रती तैलाद्घृताद्वा महतीं पिबेत्
 पञ्चकोलकिनीं मात्रामनु चोष्णं गुडोदकम् ९४
 वातघ्नौषधतोयं वा तथा वायुर्न कुप्यति
 विशुध्यति च दुष्टास्रं द्वित्रिरात्रमयं क्रमः ९५
 स्नेहायोग्या तु निःस्नेहममुमेव विधिं भजेत्
 पीतवत्याश्च जठरं यमकाक्तं विवेष्टयेत् ९६
 जीर्णे स्नाता पिबेत्पेयां पूर्वोक्तौषधसाधिताम्
 त्र्यहादूर्ध्वं विदार्यादिवर्गक्वाथेन साधिता ९७
 हिता यवागूः स्नेहाढ्या सात्म्यतः पयसाऽथवा
 सप्तरात्रात्परं चास्यै क्रमशो बृंहणं हितम् ९८
 द्वादशाहेऽनतिक्रान्ते पिशितं नोपयोजयेत्
 यत्नेनोपचरेत्सूतां दुःसाध्यो हि तदामयः ९९
 गर्भवृद्धिं प्रसवरुकक्लेदास्रस्रुतिपीडनैः
 एवं च मासादध्यर्धान्मुक्ताहारादियन्त्रणा १००
 गतसूताभिधाना स्यात्पुनरार्तवदर्शनात् १००-२
 इति

श्रीवैद्यपतिसिंहगुप्तसूनुश्रीमद्वाग्भटविरचितायामष्टाङ्गहृदयसंहितायां द्वितीये
शारीरस्थाने गर्भावक्रान्तिर्नाम प्रथमोऽध्यायः १

द्वितीयोऽध्यायः

अथातो गर्भव्यापदं शारीरं व्याख्यास्यामः
इति ह स्माहुरात्रेयादयो महर्षयः
गर्भिण्याः परिहार्याणां सेवया रोगतोऽथ वा
पुष्पेदृष्टेऽथवा शूले बाह्यान्तः स्निग्धशीतलम् १
सेव्याम्भोजहिम क्षीरिवल्ककल्काज्यलेपितान्
धारयेद्योनिबस्तिभ्यामार्द्रार्द्रान् पिचुनक्तकान् २
शतधौतघृताक्तां स्त्रीं तदम्भस्यवगाहयेत्
ससिताक्षौद्रकुमुद कमलोत्पलकेसरम् ३
लिह्यात् क्षीरघृतं खादेच्छृङ्गाटककसेरुकम्
पिबेत्कान्ताब्जशालूकबालो दुम्बरवत्पयः ४
शृतेन शालिकाकोलीद्विबलामधुकेक्षुभिः
पयसा रक्तशाल्यन्नमद्यात्समधुशर्करम् ५
रसैर्वा जाङ्गलैः शुद्धिवर्जं चास्रोक्तमाचरेत्
असम्पूर्णत्रिमासायाः प्रत्याख्याय प्रसाधयेत् ६
आमान्वये च तत्रेष्टं शीतं रूक्षोपसंहितम्
उपवासो घनोशीरगुडूच्यरलुधान्यकाः ७
दुरालभापर्पटकचन्दनाति विषाबलाः
क्वथिताः सलिले पानं तृणधान्यानि भोजनम् ८
मुद्गादियूषैरामे तु जिते स्निग्धादि पूर्ववत्
गर्भे निपतिते तीक्ष्णं मद्यं सामर्थ्यतः पिबेत् ९
गर्भकोष्ठविशुद्ध्यर्थमर्तिविस्मरणाय च
लघुना पञ्चमूलेन रूक्षां पेयां ततः पिबेत् १०
पेयाममद्यपा कल्के साधितां पाञ्चकौलिके
बिल्वादिपञ्चकक्वाथे तिलोद्दालकतण्डुलैः ११
मासतुल्यदिनान्येवं पेयादिः पतिते क्रमः
लघुरस्नेहलवणो दीपनीययुतो हितः १२

दोषधातुपरिक्लेदशोषार्थं विधिरित्ययम्
 स्नेहान्नबस्तयश्चोर्ध्वं बल्यदीपनजीवनाः १३
 सञ्जातसारे महति गर्भे योनिपरिस्रवात्
 वृद्धिमप्राप्नुवन् गर्भः कोष्ठे तिष्ठति सस्फुरः १४
 उपविष्टकमाहुस्तं बद्धते तेन नोदरम्
 शोकोपवासरूक्षाद्यैरथवा योन्यतिस्त्रवात् १५
 वाते क्रुद्धे कृशः शुष्येद्गर्भो नागोदरं तु तम्
 उदरं वृद्धमप्यत्र हीयते स्फुरणं चिरात् १६
 तयोर्बृहणवातघ्नमधुरद्रव्यं संस्कृतैः
 घृतक्षीररसैस्तृप्तिरामगर्भांश्च खादयेत् १७
 तैरेव च सुभिक्षायाः क्षोभणं यानवाहनैः
 लीनारुये निस्फुरे श्येनगोमत्स्योत्क्रोशबर्हिजाः १८
 रसा बहुघृता देया माषमूलकजा अपि
 बालबिल्वं तिलान्माषान्सक्तूंश्च पयसा पिबेत् १९
 समेद्यमांसं मधु वा कट्यभ्यङ्गं च शीलयेत्
 हर्षयेत्सततं चैनामेवं गर्भः प्रवद्धते २०
 पुष्टोऽन्यथा वर्षगणैः कृच्छ्राज्जायेत् नैव वा
 उदावर्तं तु गर्भिण्याः स्नेहैराशुतरां जयेत् २१
 योग्यैश्च बस्तिभिर्हन्यात्सगर्भां स हि गर्भिणीम्
 गर्भेऽतिदोषोपचयादपथ्यैर्देवतोऽपि वा २२
 मृतेऽन्तरुदरं शीतं स्तब्धं ध्मातं भृशव्यथम्
 गर्भास्पन्दो भ्रमतृष्णा कृच्छ्रादुच्छ्वसनं क्लमः २३
 अरतिः स्रस्तनेत्रत्वमावीनामसमुद्भवः
 तस्याः कोष्णाम्बुसिक्तायाःपिष्ट्वा योनिं प्रलेपयेत् २४
 गुडं किण्वं सलवणं तथान्तः पूरयेन्मुहुः
 घृतेन कल्कीकृतया शाल्मल्यतसिपिच्छया २५
 मन्त्रैर्योगैर्जरायूक्तैर्मूढगर्भो न चेत्पतेत्
 अथापृच्छ्येश्वरं वैद्यो यत्नेनाशु तमाहरेत् २६
 हस्तमभ्यज्य योनिं च साज्यशाल्मलिपिच्छया
 हस्तेन शक्यं तेनैव गात्रं च विषमं स्थितम् २७

आञ्छनोत्पीडसम्पीड विक्षेपोत्क्षेपणादिभिः
 आनुलोम्य समाकर्षेद्योनिं प्रत्यार्जवागतम् २८
 हस्तपादशिरोभिर्यो योनिं भुग्नः प्रपद्यते
 पादेन योनिमेकेन भुग्नोऽन्येन गुदं च यः २९
 विष्कम्भौ नाम तौ मूढौ शस्त्रदारणमर्हतः
 मण्डलाङ्गुलिशस्त्राभ्यां तत्र कर्म प्रशस्यते ३०
 वृद्धिपत्रं हि तीक्ष्णाग्रं न योनाववचारयेत्
 पूर्वं शिरःकपालानि दारयित्वा विशोधयेत् ३१
 कक्षोरस्तालुचिबुकप्रदेशेऽन्यतमे ततः
 समालम्ब्य दृढं कर्षेत्कुशलो गर्भशङ्कुना ३२
 अभिन्नशिरसं त्वक्षिकूटयोर्गण्डयोरपि
 बाहुं छित्त्वाऽससक्तस्य वाताध्मातोदरस्य तु ३३
 विदार्य कोष्ठमन्त्राणि बहिर्वा सन्निरस्य च
 कटीसक्तस्य तद्वच्च तत्कपालानि दारयेत् ३४
 यद्यद्वायुवशादङ्गं सञ्जेद्गर्भस्य खण्डशः
 तत्तच्छित्त्वाऽहरेत्सम्यग्रक्षेत्रीं च यत्नतः ३५
 गर्भस्य हि गतिं चित्रां करोति विगुणोऽनिलः
 तत्रानल्पमतिस्तस्मा दवस्थापेक्षमाचरेत् ३६
 छिन्द्याद्गर्भं न जीवन्तं मातरं स हि मारयेत्
 सहात्मना न चोपेक्ष्यः क्षणमप्यस्तजीवितः ३७
 योनिसंवरणभ्रंशमक्कल्ल श्वासपीडिताम्
 पूत्युद्गरां हिमाङ्गी च मूढगर्भां परित्यजेत् ३८
 अथापतन्तीमपरां पातयेत्पूर्ववद्भिषक्
 एवं निर्हतशल्यां तु सिञ्चेदुष्णेन वारिणा ३९
 दद्यादभ्यक्तदेहायै योनौ स्नेहपिचुं ततः
 योनिर्मृदुर्भवेत्तेन शूलं चास्याः प्रशाम्यति ४०
 दीप्यकातिविषारास्त्राहिङ्ग्वेला पञ्चकोलकात्
 चूर्णं स्नेहेन कल्कं वा क्वाथं वा तिां पाययेत्ततः ४१
 कटुकातिविषापाठाशाकत्वग्घङ्गु तेजिनीः
 तद्वच्च दोषस्यन्दार्थं वेदनोपशमाय च ४२

त्रिरात्रमेवं सप्ताहं स्नेहमेव ततः पिबेत्
 सायं पिबेदरिष्टं च तथा सुकृतमासवम् ४३
 शिरीषककुभक्वाथपिचून् योनौ विनिक्षिपेत्
 उपद्रवाश्च येऽन्येस्युस्तान् यथास्वमुपाचरेत् ४४
 पयो वातहरैः सिद्धं दशाहं भोजने हितम्
 रसो दशाहं च परं लघुपथ्याल्पभोजना ४५
 स्वेदाभ्यङ्गपरा स्नेहान् बलातैलादिकान् भजेत्
 ऊर्ध्वं चतुर्भ्यो मासेभ्यः सा क्रमेण सुखानि च ४६
 बलामूलकषायस्य भागाः षट् पयसस्तथा
 यवकोलकुलत्थानां दशमूलस्य चैकतः ४७
 निष्क्वाथभागो भागश्च तैलस्य तु चतुर्दशः
 द्विमेदादारुमञ्जिष्ठा काकोलीद्वयचन्दनैः ४८
 सारिवाकुष्ठतगरजीव कर्षभसैन्धवैः
 कालानुसार्याशैलेयवचा गुरुपुनर्नवैः ४९
 अश्वगन्धावरीक्षीरशुक्ला यष्टीवरारसैः
 शताह्वाशूर्पपर्येलात्वक्पत्रैः श्लक्ष्णकल्कितैः ५०
 पक्वं मृद्वग्निना तैलं सर्ववातविकारजित्
 सूतिकाबालमर्मास्थिहतक्षीणेषु पूजितम् ५१
 ज्वरगुल्मग्रहोन्मादमूत्राघातान्त्र वृद्धिजित्
 धन्वन्तरेरभिमतं योनिरोगक्षयापहम् ५२
 बस्तिद्वारे विपन्नायाः कुक्षिः प्रस्पन्दते यदि
 जन्मकाले ततः शीघ्रं पाटयित्वोद्धरेच्छिशुम् ५३
 मधुकं शाकबीजं च पयस्या सुरदारु च
 अश्मन्तकः कृष्णतिलास्ताम्रवल्ली शतावरी ५४
 वृक्षादनी पयस्या च लता सोत्पलसारिवा
 अनन्ता सारिवा रास्त्रा पद्मा च मधुयष्टिका ५५
 बृहतीद्वयकाश्मर्यक्षीरिशुङ्गत्वचा घृतम्
 पृश्निपर्णी बला शिग्रुः श्वदंष्ट्रा मधुपर्णिका ५६
 शृङ्गाटकं बिसं द्राक्षा कसेरु मधुकं सिता
 सप्तैतान् पयसा योगानर्द्धश्लोकसमापनान् ५७

क्रमात्सप्तसु मासेषु गर्भे स्रवति योजयेत्
 कपित्थबिल्वबृहतीपटोलेक्षुनिदिग्धिकात् ५८
 मूलैः शृतं प्रयुञ्जीत क्षीरं मासे तथाऽष्टमे
 नवमे सारिवानन्तापयस्यामधुयष्टिभिः ५९
 योजयेद्दशमे मासि सिद्धं क्षीरं पयस्यया
 अथवा यष्टिमधुकनागरामरदारुभिः ६०
 अवस्थितं लोहित मङ्गनाया
 वातेन गर्भं ब्रुवतेऽनभिज्ञाः
 गर्भाकृतित्वात्कटु कोष्णातीक्ष्णैः
 स्नुते पुनः केवल एव रक्ते ६१
 गर्भं जडा भूतहतं वदन्ति
 मूर्तेर्न दृष्टं हरणं यतस्तैः
 ओजोशनत्वादथ वाऽव्यवस्थै
 भूतैरुपेक्ष्येत न गर्भमाता ६२

इति श्रीवैद्यपतिसिंहगुप्तसूनुश्रीमद्वाग्भटविरचितायामष्टाङ्गहृदयसंहितायां
 द्वितीये शारीरस्थाने गर्भव्यापन्नम द्वितीयोऽध्यायः २

तृतीयोऽध्यायः

अथातोऽङ्गविभागं शारीरं व्याख्यास्यामः
 इतिह स्माहुरात्रेयादयो महर्षयः
 शिरोऽन्तराधिद्वौ बाहू सक्थनीति समासतः
 षडङ्गमङ्गं प्रत्यङ्गं तस्याक्षिहृदयादिकम् १
 शब्दः स्पर्शश्च रूपं च रसो गन्धः क्रमाद्गुणाः
 खानिलाग्न्यब्भुवाम् एकगुणवृद्ध्यन्वयः परे २
 तत्र खात् खानि देहेऽस्मिन् श्रोत्रं शब्दो विविक्तता
 वातात्स्पर्शत्वगुच्छ्वासा वह्नेर्दृगूपपक्तयः ३
 आप्या जिह्वारसक्लेदा घ्राणगन्धास्थि पार्थिवम्
 मृद्वत्र मातृजं रक्तमांसमज्जगुदादिकम् ४
 पैतृकं तु स्थिरं शुक्रधमन्यस्थिकचादिकम्
 चैतनं चित्तमक्षाणि नानायोनिषु जन्म च ५

सात्म्यजं त्वायुरारोग्यमनालस्यं प्रभा बलम्
 रसजं वपुषो जन्म वृत्तिर्वृद्धिरलोलता ६
 सात्विकं शौचमास्तिक्यं शुक्लधर्मरुचिर्मतिः
 राजसं बहुभाषित्वं मानक्रुद्धम्भमत्सरम् ७
 तामसं भयमज्ञानं निद्राऽलस्यं विषादिता
 इति भूतमयो देहः तत्र सप्त त्वचोऽसृजः ८
 पच्यमानात्प्रजायन्ते क्षीरात्सन्तानिका इव
 धात्वाशयान्तरक्लेदो विपक्वः स्वंस्वमूष्मणा ९
 श्लेष्मस्त्राय्वपराच्छन्नः कलाख्यः काष्ठसारवत्
 ताः सप्त सप्त चाधारा रक्तस्याद्यः क्रमात् परे १०
 कफामपित्तपक्वानां वायोर्मूत्रस्य च स्मृताः
 गर्भाशयोऽष्टमः स्त्रीणां पित्तपक्वाशयान्तरे ११
 कोष्ठाङ्गानि स्थितान्येषु हृदयं क्लोम फुफ्फुसम्
 यकृत्प्लीहोन्दुकं वृक्कौ नाभिडिम्भान्त्रवस्तयः १२
 दश जीवितधामानि शिरोरसनबन्धनम्
 कण्ठोऽस्र हृदयं नाभिर्बस्तिः शुक्रौजसी गुदम् १३
 जालानि कण्डराश्चाङ्गे पृथक् षोडश निर्दिशेत्
 षट् कूर्चाः सप्त सीवन्यो मेढ्रजिह्वाशिरोगताः १४
 शस्त्रेण ताः परिहरेच्चतस्रो मांसरज्जवः
 चतुर्दशास्थिसङ्घाताः सीमन्ता द्विगुणा नव १५
 अस्थनां शतानि षष्टिश्च त्रीणि दन्तनखैः सह
 धन्वन्तरिस्तु त्रीण्याह सन्धीनां च शतद्वयम् १६
 दशोत्तरं सहस्रे द्वे निजगादात्रिनन्दनः
 स्नाव्नां नवशती पञ्च पुंसां पेशीशतानि तु १७
 अधिका विंशतिः स्त्रीणां योनिस्तनसमाश्रिताः
 दश मूलशिरा हृत्स्थास्ताः सर्वं सर्वतो वपुः १८
 रसात्मकं वहन्त्योजस्तन्निबद्धं हि चेष्टितम्
 स्थूलमूलाः सुसूक्ष्माग्राः पत्ररेखाप्रतानवत् १९
 भिद्यन्ते तास्ततः सप्तशतान्यासां भवन्ति तु
 तत्रैकैकं च शाखायां शतं तस्मिन्न वेधयेत् २०

सिरां जालन्धरां नाम तिस्रश्चाभ्यन्तराश्रिताः
षोडशद्विगुणाः श्रोण्यां तासां द्वे द्वे तु वङ्गणे २१
द्वे द्वे कटिकतरुणे शस्त्रेणाष्टौ स्पृशेन्न ताः
पार्श्वयोः षोडशैकैकामूर्ध्वगां वर्जयेत्तयोः २२
द्वादशद्विगुणाः पृष्ठे पृष्ठवंशस्य पार्श्वयोः
द्वे द्वे तत्रोर्ध्वगामिन्यौ न शस्त्रेण परामृशेत् २३
पृष्ठवज्रठरे तासां मेहनस्योपरि स्थिते
रोमराजीमुभयतो द्वे द्वे शस्त्रेण न स्पृशेत् २४
चत्वारिंशदुरस्यासां चतुर्दश न वेधयेत्
स्तनरोहिततन्मूलहृदये तु पृथग्द्वयम् २५
अपस्तम्भारुख्ययोरेकां तथाऽपालापयोरपि
ग्रीवायां पृष्ठवत्तासां नीले मन्ये कृकाटिके २६
विधुरे मातृकाश्चाष्टौ षोडशेति परित्यजेत्
हन्वोः षोडश तासां द्वे सन्धिबन्धनकर्मणी २७
जिह्वायां हनुवत्तासामधो द्वे रसबोधने
द्वेच वाचःप्रवर्तिन्यौ नासायां चतुरुत्तरा २८
विंशतिर्गन्धवेदिन्यौ तासामेकां च तालुगाम्
षट्पञ्चाशन्नयनयो निर्मेषोन्मेषकर्मणी २९
द्वे द्वे अपाङ्गयोर्द्वे च तासां षडिति वर्जयेत्
नासानेत्राश्रिताः षष्टिर्ललाटे स्थपनीश्रिताम् ३०
तत्रैकां द्वे तथाऽवर्तौ चतस्रश्च कचान्तगाः
सप्तैवं वर्जयेत्तासाम् कर्णयोः षोडशात्र तु ३१
द्वे शब्दबोधने शङ्खौ सिरास्ता एव चाश्रिताः
द्वे शङ्खसन्धिगे तासाम् मूर्ध्नि द्वादश तत्र तु ३२
एकैकां पृथगुत्क्षेपसीमन्ताधिपतिस्थिताम्
इत्यवेध्यविभागार्थं प्रत्यङ्गं वर्णिताः सिराः ३३
अवेध्यास्तत्र कात्स्न्येन देहेऽष्टानवतिस्तथा
सङ्कीर्णा ग्रथिताः क्षुद्रा वक्राः सन्धिषु चाश्रिताः ३४
तासां शतानां सप्तानां पादोऽस्र वहते पृथक्
वातपित्तकफैर्जुष्टं शुद्धं चैवं स्थिता मलाः ३५

शरीरमनुगृह्णन्ति पीडयन्त्यन्यथा पुनः
 तत्र श्यावारुणाः सूक्ष्माः पूर्णरिक्ताः क्षणात्सिराः ३६
 प्रस्पन्दिन्यश्च वातास्रं वहन्ते पित्तशोणितम्
 स्पर्शोष्णाः शीघ्रवाहिन्यो नीलपीताः कफं पुनः ३७
 गौर्यः स्निग्धाः स्थिराः शीताः संसृष्टं लिङ्गसङ्करे
 गूढाः समस्थिताः स्निग्धा रोहिण्यः शुद्धशोणितम् ३८
 धमन्यो नाभिसम्बद्धा विंशतिश्चतुरुत्तरा
 ताभिः परिवृता नाभिश्चक्रनाभिरिवारकैः ३९
 ताभिश्चोर्ध्वमधस्तिर्यग्देहोऽय मनुगृह्यते
 स्रोतांसि नासिके कर्णौ नेत्रे पाय्वास्यमेहनम् ४०
 स्तनौ रक्तपथश्चेति नारीणामधिकं त्रयम्
 जीवितायतनान्यन्तः स्रोतांस्याहुस्त्रयोदश ४१
 प्राणधातुमलाम्भोन्नवाहीन्यहित सेवनात्
 तानि दुष्टानि रोगाय विशुद्धानि सुखाय च ४२
 स्वधातुसमवर्णानि वृत्तस्थूलान्यणूनि च
 स्रोतांसि दीर्घारयाकृत्या प्रतानसदृशानि च ४३
 आहारश्च विहारश्च यः स्याद्दोषगुणैः समः
 धातुभिर्विगुणो यश्च स्रोतसां स प्रदूषकः ४४
 अतिप्रवृत्तिः सङ्गो वा सिराणां ग्रन्थयोऽपि वा
 विमार्गतो वा गमनं स्रोतसां दुष्टिलक्षणम् ४५
 बिसानामिव सूक्ष्माणि दूरं प्रविसृतानि च
 द्वाराणि स्रोतसां देहे रसो यैरुपचीयते ४६
 व्यधे तु स्रोतसां मोहकम्पाध्मानवमिज्वराः
 प्रलापशूलविण्मूत्ररोधा मरणमेव वा ४७
 स्रोतोविद्धमतो वैद्यः प्रत्याख्याय प्रसाधयेत्
 उद्धृत्य शल्यं यत्नेन सद्यः क्षतविधानतः ४८
 अन्नस्य पक्ता पित्तं तु पाचकारुष्यं पुरेरितम्
 दोषधातुमलादीनामूष्मेत्यात्रेयशासनम् ४९
 तदधिष्ठानमन्नस्य ग्रहणाद्ग्रहणी मता
 सैव धन्वन्तरिमते कला पित्तधराह्वया ५०

आयुरारोग्यवीर्यौजोभूत धात्वग्निपुष्टये
 स्थिता पक्वाशयद्वारि भुक्तमार्गार्गलेव सा ५१
 भुक्तमामाशये रुध्वा सा विपाच्य नयत्यधः
 बलवत्यबला त्वन्नमाममेव विमुञ्चति ५२
 ग्रहण्या बलमग्निर्हि स चापि ग्रहणीबलः
 दूषितेऽग्नावतो दुष्टा ग्रहणी रोगकारिणी ५३
 यदन्नं देहधात्वौजोबलवर्णादिपोषणम्
 तत्राग्निर्हेतुराहारान्न ह्यपक्वाद्रसादयः ५४
 अन्नं कालेऽभ्यवहतं कोष्ठं प्राणानिलाहतम्
 द्रवैर्विभिन्नसङ्घातं नीतं स्नेहेन मार्दवम् ५५
 सन्धुक्षितः समानेन पचत्यामाशयस्थितम्
 औदर्योऽग्निर्यथा बाह्यः स्थालीस्थं तोयतण्डुलम् ५६
 आदौ षड्रसमप्यन्नं मधुरीभूतमीरयेत्
 फेनीभूतं कफं यातं विदाहादम्लतां ततः ५७
 पित्तमामाशयात्कुर्याच्च्यवमानं च्युतं पुनः
 अग्निना शोषितं पक्वं पिण्डितं कटु मारुतम् ५८
 भौमाप्याग्नेयवायव्याः पञ्चोष्माणः सनाभसाः
 पञ्चाहारगुणान्स्वान् स्वान् पार्थिवादीन् पचन्त्यनु ५९
 यथास्वं ते च पुष्णन्ति पक्वा भूतगुणान् पृथक्
 पार्थिवाः पार्थिवानेव शेषाः शेषांश्च देहगान् ६०
 किट्टं सारश्च तत्पक्वमन्नं सम्भवति द्विधा
 तत्राच्छं किट्टमन्नस्य मूत्रं विद्याद्धनं शकृत् ६१
 सारस्तु सप्तभिर्भूयो यथास्वं पच्यतेऽग्निभिः
 रसाद्रक्तं ततोमांसं मांसान्मेदस्ततोऽस्थि च ६२
 अस्थनो मज्जा ततः शुक्रं शुक्राद्गर्भः प्रजायते
 कफः पित्तं मलाः खेषु प्रस्वेदो नखरोम च ६३
 स्नेहोऽक्षित्वग्विशामोजो धातूनां क्रमशो मलाः
 प्रसादकिट्टौ धातूनां पाकादेवं द्विघर्षतः ६४
 परस्परोपसंस्तम्भाद्धातु स्नेहपरम्परा
 केचिदाहरहोरात्रात्षडहादपरे परे ६५

मासेन याति शुक्रत्वमन्नं पाकक्रमादिभिः
 सन्तता भोज्यधातूनां परिवृत्तिस्तु चक्रवत् ६६
 वृष्यादीनि प्रभावेण सद्यः शुक्रादि कुर्वते
 प्रायः करोत्यहोरात्रात्कर्मान्यदपि भेषजम् ६७
 व्यानेन रसधातुर्हि विक्षेपोचितकर्मणा
 युगत्पसर्वतोऽजस्रं देहे विक्षिप्यते सदा ६८
 क्षिप्यमाणः खवैगुण्याद्रसः सञ्जति यत्र सः
 तस्मिन्विकारं कुरुते खे वर्षमिव तोयदः ६९
 दोषाणामपि चैवं स्यादेकदेशप्रकोपणम्
 अन्नभौतिकधात्वग्निकर्मेति परिभाषितम् ७०
 अन्नस्य पक्ता सर्वेषां पक्त्वाणामधिको मतः
 तन्मूलास्ते हि तद्वृद्धिद्वयवृद्धिद्वयात्मकाः ७१
 तस्मात्तं विधिवद्युक्तैरन्नपानेन्धनैर्हितैः
 पालयेत्प्रयतस्तस्य स्थितौ ह्यायुर्बलस्थितिः ७२
 समः समाने स्थानस्थे विषमोऽग्निर्विमार्गगे
 पित्ताभिमूर्च्छते तीक्ष्णो मन्दोऽस्मिन्कफपीडिते ७३
 समोऽग्निर्विषमस्तीक्ष्णो मन्दश्चैवं चतुर्विधः
 यः पचेत्सम्यगेवान्नं भुक्तं सम्यक् समस्त्वसौ ७४
 विषमोऽसम्यगप्याशु सम्यग्वाऽपि चिरात्पचेत्
 तीक्ष्णो वह्निःपचेच्छीघ्रमसम्यगपि भोजनम् ७५
 मन्दस्तु सम्यगप्यन्नमुपयुक्तं चिरात्पचेत्
 कृत्वाऽस्यशोषाटोपान्त्रकूजनाध्मानगौरवम् ७६
 सहजं कालजं युक्तिकृतं देहबलं त्रिधा
 तत्र सत्त्वशरीरोत्थं प्राकृतं सहजं बलम् ७७
 वयस्कृतमृतूत्थं च कालजं युक्तिकृतं पुनः
 विहाराहारजनितं तथोर्जस्करयोगजम् ७८
 देशोऽल्पवारिद्रुनगो जाङ्गलः स्वल्परोगदः
 आनूपो विपरीतोऽस्मात्समः साधारणः स्मृतः ७९
 मज्जमेदोवसामूत्रपित्तश्लेष्म शकृन्त्यसृक्
 रसो जलं च देहेऽस्मिन्नेकैकाञ्जलिवर्द्धितम् ८०

पृथक् स्वप्रसृतं प्रोक्तमोजोमस्तिष्करेतसाम्
 द्वावञ्जली तु स्तन्यस्य चत्वारो रजसः स्त्रियाः ८१
 समधातोरिदं मानं विद्याद्वृद्धिज्ञयावतः ८२
 शुक्रासृग्गर्भिणीभोज्यचेष्टा गर्भाशयर्तुषु
 यः स्याद्दोषोऽधिकस्तेन प्रकृतिः सप्तधोदिता ८३
 विभुत्वादाशुकारित्वाद्बलित्वादन्य कोपनात्
 स्वातन्त्र्याद्बहुरोगत्वाद्दोषाणां प्रबलोऽनिलः ८४
 प्रायोऽत एव पवनाध्युषिता मनुष्या
 दोषात्मकाः स्फुटितधूसरकेशगात्राः
 शीतद्विषश्चलधृति स्मृतिबुद्धिचेष्टा
 सौहार्ददृष्टि गतयोऽतिबहुप्रलापाः ८५
 अल्पवित्तबल जीवितनिद्राः
 सन्नसक्त चलजर्जरवाचः
 नास्तिका बहुभुजः सविलासा
 गीतहासमृगयाकलिलोलाः ८६
 मधुराम्लपटूष्णा सात्म्यकाङ्गाः
 कृशदीर्घाकृतयः सशब्दयाताः
 न दृढा न जितेन्द्रिया न चार्या
 न च कान्तादयिता बहुप्रजा वा ८७
 नेत्राणि चैषां खरधूसराणि
 वृत्तान्यचारूणि मृतोपमानि
 उन्मीलितानीव भवन्ति सुप्ते
 शैलद्रुमांस्ते गगनं च यान्ति ८८
 अधन्या मत्सराध्माताः स्तेनाः प्रोद्धद्धपिशिडकाः
 श्वशृगालोष्ट्रगृध्राखुकाकानूकाश्च वातिकाः ८९
 पित्तं वह्निर्वह्निजं वा यदस्मा
 त्पित्तोद्रिक्तस्तीक्ष्णतृष्णा बुभुक्षः
 गौरोष्णाङ्ग स्ताम्र हस्ताङ्घ्रिवक्त्रः
 शूरो मानी पिङ्गकेशोऽल्परोमा ९०
 दयितमाल्य विलेपन मण्डनः

सुचरितः शुचिराश्रित वत्सलः
 विभवसाहस बुद्धि बलान्वितो
 भवति भीषु गतिर्द्विषतामपि ६१
 मेधावी प्रशिथिल सन्धिबन्धमांसो
 नारीणामनभिमतोऽल्प शुक्रकामः
 आवासः पलिततरङ्गनीलिकानां
 भुङ्क्तेऽन्न मधुरकषायतिक्तशीतम् ६२
 घर्मद्वेषी स्वेदनः पूतिगन्धि
 भूर्युच्चार क्रोधपानाशनेर्ष्यः
 सुप्तः पश्येत्कर्णिकारान्पलाशान्
 दिग्दाहोल्काविद्युदकानलांश्च ६३
 तनूनि पिङ्गानि चलानि चैषां
 तन्वल्पपद्माणि हिमप्रियाणि
 क्रोधेन मद्येन रवेश्च भासा रागं
 ब्रजन्त्याशु विलोचनानि ६४
 मध्यायुषो मध्यबलाः परिडताः क्लेशभीरवः
 व्याघ्रर्क्षकपिमार्जारयक्षानूकाश्च पैत्तिकाः ६५
 श्लेष्मा सोमः श्लेष्मलस्तेन सौम्यो
 गूढस्निग्धश्लिष्ट सन्ध्यस्थिमांसः
 क्षुत्तृड्दुः खक्ले शघमैरतप्तो
 बुद्ध्या युक्तः सात्विकः सत्यसन्धः ६६
 प्रियङ्गुदूर्वाशर कारुडशस्त्र
 गोरोचनापद्म सुवर्णवर्णः
 प्रलम्बबाहुः पृथुपीनवक्षा
 महाललाटो घननीलकेशः ६७
 मृद्वङ्गः समसुविभक्त चारुदेहो
 बह्वोजोरतिरस शुक्रपुत्रभृत्यः
 धर्मात्मा वदति न निष्ठुरं च जातु
 प्रच्छन्नं वहति दृढं चिरं च वैरम् ६८
 समदद्विरदेन्द्र तुल्य यातो

जलदाम्भोधि मृदङ्ग सिंहघोषः
स्मृति मानभियोगवान् विनीतो
न च बाल्येऽप्यतिरोदनो न लोलः ६६
तिक्तं कषायं कटुकोष्णरूक्ष
मल्पं स भुङ्क्ते बलवांस्तथाऽपि
रक्तान्तसुस्निग्ध विशालदीर्घ
सुव्यक्तशुक्ला सितपद्मलाक्षः १००
अल्पव्याहार क्रोध पानाशनेहः
प्राज्यायुर्वित्तो दीर्घदर्शी वदान्यः
श्राद्धो गम्भीरः स्थूललक्षः क्षमावा
नार्यो निद्रालुर्दीर्घसूत्रः कृतज्ञः १०१
ऋजुर्विपश्चित्सुभगः सुलज्जो
भक्तो गुरुणां स्थिरसौहृदश्च
स्वप्ने सपद्मान्सविहङ्ग मालां
स्तोयाशयान् पश्यति तोयदांश्च १०२
ब्रह्मरुद्रेन्द्रवरुणतादर्य हंसगजाधिपैः
श्लेष्मप्रकृतयस्तुल्यास्तथा सिंहाश्वगोवृषैः १०३
प्रकृतीर्द्वयसर्वोत्था द्वन्द्वसर्वगुणोदये
शौचास्तिक्यादिभिश्चैवं गुणैर्गुणमयीर्वदेत् १०४
वयस्त्वाषोडशाद्दालं तत्र धात्विन्द्रियौजसाम्
वृद्धिरासप्ततेर्मध्यं तत्रावृद्धिः परं क्षयः १०५
स्वं स्वं हस्तत्रयं सार्द्धं वपुः पात्रं सुखायुषोः
न च यद्युक्तमुद्रितैरष्टाभिर्निन्दितैर्निजैः १०६
अरोमशासितस्थूलदीर्घत्वैः सविपर्ययैः
सुस्निग्धा मृदवः सूक्ष्मा नैकमूलाः स्थिराः कचाः १०७
ललाटमुन्नतं श्लिष्टशङ्खमर्धेन्दु सन्निभम्
कर्णौ नीचोन्नतौ पश्चान्महान्तौ श्लिष्टमांसलौ १०८
नेत्रे व्यक्तासितसिते सुबद्धघनपद्मणी
उन्नताग्रा महोच्छ्वासा पीनर्जुर्नासिका समा १०९
ओष्ठौ रक्तावनुद्वृत्तौ महत्स्यौ नोल्बणे हनू